

В І Д Г У К офіційного опонента на дисертаційну роботу Курилича Дмитра Віталійовича «Добір вихідного матеріалу для створення гібридів сояшнику з цінними господарськими ознаками та стійкістю до вовчка», представленій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 201– Агронімія галузі знань 20 – Аграрні науки та продовольство

Детальний аналіз дисертації Курилича Дмитра Віталійовича «Добір вихідного матеріалу для створення гібридів сояшнику з цінними господарськими ознаками та стійкістю до вовчка» дає змогу сформулювати наступні узагальнені висновки щодо обґрунтування вибору теми дисертації, основних наукових положень, висновків, рекомендацій, наукової новизни, практичного значення, а також загальної оцінки роботи.

Актуальність теми дисертаційної роботи. Сояшник – найважливіша олійна культура в Україні, яка серед світових виробників посідає друге-третє місце за валовим збором насіння сояшнику. Посівні площі під сояшником в Україні за період 2010–2021 рр. збільшено в 1,5 рази, що призвело до надмірного насичення сівозмін сояшником та поширенню шкідників, хвороб, бур'янів та рослини-паразита – вовчка.

Разом із тим, дослідження генетики резистентності вітчизняного селекційного матеріалу сояшника до вірулентних рас вовчка, поширених в Україні, в літературі представлені недостатньо, тому розробки в цьому напрямі набувають особливої значимості, необхідні для цілеспрямованого добору батьківських компонентів при створенні стійких гібридів, є актуальними та затребуваними селекційною наукою.

Зв'язок теми дисертаційної роботи з державними та галузевими науковими програмами. Дисертаційна робота Курилича Д.В. є завершеною науковою працею, яку він виконав особисто у 2021–2024 рр. згідно з тематичним планом науково-дослідних робіт лабораторії селекції та генетики сояшнику ІР ім. В.Я. Юр'єва НААН відповідно до державної програми наукових досліджень ПНД 16 «Сояшник: Основи управління продукційним процесом» 2021–2025 рр., завдання «Розроблення теоретичних основ використання ефекту гетерозису в F_1 гібридів сояшнику, адаптованих до змін клімату, створених на основі різних зародкових плазм, з поліпшеними комбінаціями цінних господарських ознак» (№ Державної реєстрації 0121U100556).

Метою досліджень було теоретичне обґрунтування закономірностей та практична реалізація добору вихідного матеріалу для створення гібридів сояшнику з цінними господарськими ознаками

Оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, висновків і рекомендацій, їх достовірності та новизни. Ознайомлення з науковим дослідженням Дмитра КУРИЛИЧА дає змогу стверджувати, що наукові положення, висновки і пропозиції є достовірними та обґрунтованими. Зміст дисертаційної роботи охоплює всі проблемні аспекти теми. Розроблені

наукові положення, висновки і пропозиції для селекційної практики мають теоретичне обґрунтування та підтверджені експериментальними дослідженнями. Аналізи та спостереження проведено у лабораторних і польових умовах.

Достовірність і новизна дисертаційної роботи. За результатами досліджень здобувачем:

Уперше в Україні оцінено на стійкість до вовчка раси F гібриди першого та другого покоління, створені за участю ліній-батьківських компонентів різного походження, контрастних за ознакою стійкості. Визначено, що успадкування стійкості до вовчка в першому гібридному поколінні у 50 % випадків контролюється за типом часткового позитивного домінування стійкості, а також в успадкуванні ознаки виявлено позитивне наддомінування, проміжне успадкування, часткове негативне домінування і негативне наддомінування, залежно від ліній-батьківських компонентів гібридів. Експериментально доведено відсутність негативної залежності та виділено стійкі до вовчка гібридні комбінації, які поєднують стійкість з ранньостиглістю, високою урожайністю насіння, високим вмістом олеїнової кислоти незалежно від погодних умов року вирощування. Досліджено мінливість цінних ознак стійких гібридів у погодно-кліматичних умовах східного Лісостепу України.

Набули подальшого розвитку питання успадкування прояву господарських ознак соняшника в першому гібридному поколінні.

Практична значимість роботи. Наукові напрацювання автора дозволили використати у селекційному процесі установлені закономірності успадкування стійкості соняшника до вовчка раси F, та реалізувати програму створення гібридів, що поєднують стійкість до вовчка з іншими цінними господарськими ознаками. Створені в результаті виконання дисертаційної роботи гібридні комбінації пройшли випробування в умовах інфекційного розсаднику (монокультура соняшника) Інституту олійних культур НААН (Запоріжжя), де підтвердили високий рівень стійкості до вовчка та врожайність насіння, що перевищила врожайність стандарту на 19,7 %. Також гібридні комбінації пройшли випробування в умовах ДП «Експериментальна база «Дачне» Одеського району Одеської області Селекційно-генетичного інституту – Національного центру насіннезнавства і сортовивчення в гостро посушливих та спекотних умовах вегетаційного періоду соняшника. Їх врожайність перевищила врожайність стандарту Вирій на 26,4, 42,8 та 37,5 %.

Особистий внесок здобувача. Дослідження за темою дисертаційної роботи проведено автором особисто. Узагальнено світові літературні джерела, проведено польові дослідження, статистичний аналіз експериментальних даних та сформульовано висновки. Публікації, що відображають основні положення дисертаційної роботи, виконано в співавторстві. Частка авторства в зареєстрованих лініях соняшника складає від 10 до 20 %. Внесок здобувача полягає в оцінках та описі зразків, аналізі

результатів випробувань та підготовки документації.

Повнота викладу результатів дисертації в опублікованих роботах. За темою дисертації опубліковано 20 наукових праць, у т.ч.: шість статей у фахових виданнях України; дев'ять тез доповідей і матеріалів наукових конференцій; п'ять Свідощів про реєстрацію зразків генофонду рослин України.

Ідентичність змісту анотації і основних положень дисертації. Основні положення дисертації викладені в анотації. Вона містить загальну характеристику дисертації, результати досліджень, загальні висновки і рекомендації виробництву, список опублікованих наукових праць. Зміст анотації і основні положення дисертації ідентичні.

Оцінка мови і стилю дисертації. Дисертацію написано українською мовою, матеріал викладено аргументовано, стисло і логічно.

Академічна доброчесність, відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Під час проведення науково-дослідної роботи та виконання експериментальних досліджень за темою дисертаційної роботи «Добір вихідного матеріалу для створення гібридів соняшнику з цінними господарськими ознаками та стійкістю до вовчка», здобувач дотримувався сукупності етичних принципів та визначених правил з метою забезпечення довіри до отриманих результатів. Рукопис дисертаційної роботи Курилича Дмитра Віталійовича перевірено сервісом перевірки на плагіат онлайн. Рівень оригінальності тексту становить 87,0 %.

Таким чином, дисертаційна робота Курилича Дмитра Віталійовича визначається самостійною оригінальною працею та не містить порушень академічної доброчесності.

Аналіз матеріалів дисертації за окремими розділами.

Розділі 1 наведено огляд наукової літератури за темою дисертації.

Представлено аргументований аналіз літературних джерел, яких при написання розділу автором використано більш ніж 160, з них 72 джерела, або 45 % – за останні п'ять років.

Показано біологію паразитичної рослини – вовчка соняшникового (*Orobanche cumanana* Wallr.) і вплив умов середовища на його вірулентність, а також поширеність і зміну расового складу вовчка соняшникового у світі та в Україні. Наголошено, що найефективніший метод боротьби з вовчком – залучення в селекцію нових стійких ліній та гібридів соняшнику. Успадкування стійкості до рас паразита А–Е достатньо досліджено. Успадкування стійкості до наступних рас здійснюється більш складними генетичними системами, що потребує постійних досліджень у цьому напрямі.

Отже доведено актуальність досліджень з особливостей селекції на стійкість до вовчка і поєднанням її з цінними господарськими ознаками – високою продуктивністю, ранньостиглістю, високим вмістом олії в насінні, високим вмістом олеїнової кислоти в олії, стійкістю до біотичних та абіотичних чинників.

У Розділі 2 «АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ, МАТЕРІАЛ І МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕНЬ» висвітлено ґрунтово-кліматичні та агрометеорологічні умови проведення досліджень 2021-2024 рр. За погодними умовами (температурним режимом і опадами) роки досліджень відрізнялися впродовж вегетаційного періоду соняшнику. Описано методики проведення досліджень і статистичної обробки отриманих експериментальних даних.

У Розділі 3 «ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ СТІЙКОСТІ СОНЯШНИКА ДО ВОВЧКА (*OROBANCHE CUMANA* WALLR.)» наведено результати оцінки самозапилених ліній соняшнику за стійкістю до вовчка, рівня прояву цінних здатності самозапилених ліній-батьківських компонентів гібридів соняшнику за цінними господарськими ознаками.

Визначено лінії-відновники фертильності пилку, гібриди з якими згідно з величинами ефектів ЗКЗ кращі за цінними господарськими ознаками. З'ясовано, що низький ступінь ураження вовчком ліній-батьківських компонентів не є запорукою високої стійкості гібридів їх гібридів. Виділено лінії з високими ефектами ЗКЗ, які завдяки високим константам СКЗ здатні формувати низький рівень ступеня ураження вовчком в окремих гібридних комбінаціях. Виділено лінії з середніми та низькими ефектами ЗКЗ, які завдяки високим константам СКЗ здатні формувати високий рівень прояву цінних ознак в окремих гібридних комбінаціях.

Доведено різноманіття ліній-тестерів за рівнем ефектів ЗКЗ і констант СКЗ. Виділено лінії-тестери, які завдяки високим константам СКЗ здатні формувати окремі гібридні комбінації з високим або низьким рівнем прояву цінних ознак.

У Розділі 4 «ХАРАКТЕР УСПАДКУВАННЯ СТІЙКОСТІ СОНЯШНИКУ ДО ВОВЧКА» наведено результати вивчення успадкування стійкості соняшнику до вовчка в першому гібридному поколінні, створеному за діалельною схемою схрещувань і успадкування стійкості соняшнику до вовчка в другому гібридному поколінні.

У діалельній схемі схрещувань 8×8 доведено високодостовірні ($p < 0,01$) відмінності між гібридними комбінаціями (варіанти), та між лініями за ЗКЗ та СКЗ. Доведено переважання адитивних ефектів батьківських ліній над неадитивними. До ліній з низькою ЗКЗ за ознакою «кількість бульбочок вовчка на рослині» віднесено всі лінії-відновники фертильності пилку. Установлено, що лінії-закріплювачі стерильності мали високі константи СКЗ за ознакою «кількість бульбочок вовчка на рослині». Константи СКЗ ліній-відновників фертильності пилку були низькими. Отже лінії-закріплювачі стерильності формують гібридні комбінації різні за стійкістю, залежно від другого батьківського компоненту. Лінія X 83 Б формувала найбільш стійкі гібриди серед ліній-закріплювачів стерильності. За низькими значеннями ефектів СКЗ виділено гібридні комбінації, які виявилися більш стійкими, ніж це можна було очікувати на основі ефектів ЗКЗ ліній-закріплювачів стерильності.

Визначено, що для гібридних популяцій F_2 фактичне розщеплення на стійкі та нестійкі рослини відповідає теоретично очікуваній моделі 15:1. При цьому за стійкі вважали рослини, на яких кількість бульбочок дорівнювала 0 або 1 шт. За умовно стійкі вважали рослини, на яких визначено від двох до чотирьох бульбочок паразита. Групу стійких та умовно стійких об'єднували в один клас. За нестійкі вважали такі рослини, на яких визначено п'ять і більше бульбочок вовчка. Вказана закономірність свідчить про генетичний контроль стійкості до харківської популяції вовчка двома домінантними генами. Відхилення рівня прояву ознаки стійкості в окремих гібридних комбінаціях доводить вірогідну участь локусів кількісних ознак в успадкуванні стійкості до вовчка.

У **Розділі 5 «МІНЛИВІСТЬ ЦІННИХ ГОСПОДАРСЬКИХ ОЗНАК ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПОЄДНАННЯ ЗІ СТІЙКІСТЮ ДО ВОВЧКА У F_1 ГІБРИДІВ СОНЯШНИКУ»** проаналізовано Мінливість господарських ознак у гібридів соняшнику, стійких до вовчка, у гібридів зі зміненим жирнокислотним складом олії та стійких до вовчка, а також особливості успадкування стійкості соняшнику до вовчка та цінних господарських ознак у першому гібридному поколінні.

Доведено суттєву різницю між гібридними комбінаціями за комплексом цінних господарських ознак% стійкістю до вовчка, урожайності насіння, масою 1000 насінин, вмістом олії в насінні, тривалістю вегетаційного періоду, діаметром кошика, кількістю листків на рослині, площею листкової поверхні. Установлено значну мінливість цінних господарських ознак залежно від погодних умов року досліджень.

В гібридних комбінаціях, в яких домінує стійкість до вовчка, установлена сумарна вірогідність отримання тривалості періоду від сходів до повної стиглості на рівні і менше ранньостиглого батьківського компоненту; отримання врожайності насіння на рівні і вище більш врожайного батьківського компоненту; отримання маси 1000 насінин на рівні і вище батьківського компоненту з більшою масою 1000 насінин, отримання вмісту олії на рівні і вище батьківського компоненту з більшим вмістом олії; отримання вмісту олеїнової кислоти на рівні і вище батьківського компоненту з більшим вмістом олеїнової кислоти.

У **Розділі 6 «НОВІ ЛІНІЇ-БАТЬКІВСЬКІ КОМПОНЕНТИ ТА ГІБРИДИ СОНЯШНИКУ, СТІЙКІ ДО ВОВЧКА, ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇХ ВИРОЩУВАННЯ»** надано характеристику нових ліній-батьківських компонентів гібридів, стійких до вовчка, та обчислено економічну ефективність вирощування гібридів соняшнику, стійких до вовчка.

Доведено економічну ефективність вирощування створених гібридів соняшнику. Чистий прибуток становив 51354 грн/га для гібридної комбінації Сх 808 А × ХЗУ 22 В, 52354 грн/га для гібридної комбінації Сх 808 А × ІУ 075134. Отже, додатковий чистий прибуток від впровадження нових гібридів склав 2750 грн/га і 3750 грн/га, або 6 і 8 %. Доведено економічну ефективність вирощування стійкої гібридної комбінації Сх 808 А × Х 1817 В

